

ОСНОВНИ АСПЕКТИ НА ЕТНОЦЕНТРИЗМА

ЗОРНИЦА ГАНЕВА

Zornitca Ganeva MAIN ASPECTS OF ETHNOCENTRISM

Резюме: Предложени са дефиниции на понятието „етноцентризъм“, очертана е съдържателната му характеристика, посочени са теориите, които го обясняват и са разгледани функциите, които то изпълнява. Анализирани са в по-широк социален контекст като част от изграждането на Аз-образа на личността и е проследено неговото развитие в исторически план. Представена е връзката му с други понятия като етнически стереотипи, предразсъдъци, национална, етническа и културна идентичност и др. Цитирани са проведени международни емпирични изследвания, публикувани в реферирани списания. Очертана е необходимостта от провеждане на по-нататъшни задълбочени изследвания. Посочени са начините за преодоляване на етноцентризма чрез придобиване на интеркултурни знания и участие в програми за интеркултурна чувствителност.

Abstract: Definitions of the term “ethnocentrism” have been proposed, the characteristic of its content has been laid down, the theories that explain it have been shown and the functions it performs have been examined. It has been analysed in a wider social context as a part of the formation of the self-image of the person and its historical development has been studied. Its relation to other terms, such as ethnic stereotypes, prejudices, national, ethnic and cultural identity, etc., has been presented. Conducted international empirical surveys published in reviewed journals have been quoted. The necessity of further in-depth investigations has been laid down. The ways to overcome the ethnocentrism by means of acquisition of intercultural knowledge and participation in programmes for intercultural sensitivity have been shown.

Ключови думи: етноцентризъм, етнокултурни компетентности

Key words: ethnocentrism; intercultural competences;

През последните 50 години в рамките на социалните науки е натрупано значително количество проведени емпирични изследвания за природата и развитието на понятието „етноцентризъм“. То не е ново, въведено е преди повече от век [1] и се определя като техническото наименование на гледната точка, според която собствената група на принадлежност се възприема в центъра на всичко, а останалите са разположени и оценени по

отношение на нея. То произлиза от древногръцките думи *етнос*, която се превежда като *нация* и *kentron*, което означава *център* [2]. Когато се свържат двете думи става ясно, че етноцентризмът представлява гледната точка за собствената нация, възприемана в центъра, според която се оценяват всички други нации. Съвременната наука не го разглежда единствено в националистка перспектива, но го анализира заедно с понятия за възприемане на собствената култура и културни вярвания, ценности, нагласи и поведение в центъра, според които са осъждани всички други. Етноцентризмът се разглежда като резултат от природата на културните вярвания, натрупани по време на процеса на първична социализация и е свързан с наличието на по-ниски нива на интеркултурна компетентност [3,4]. Той изразява разбирането, че собствената култура на личността е по-висшестояща в сравнение с другите и хората се възприемат и оценяват според степента, до която те живеят съгласно културните стандарти на собствената група на принадлежност [5].

Проведено изследване с цел анализ в рамките на интеркултурната комуникация установява, че етноцентризмът не се основава на биологични променливи, а е свързан с *културата* [6]. Подходящ пример в тази насока е това, че се установява, че мъже от японски и американски произход са статистически значимо различни по променливата „етноцентризм” в сравнение с жени от разглежданите култури [7, 6, 8].

Първият систематичен анализ на етноцентризма е направен през 50-те години на XX век в проведени изследвания в рамките на Теорията за авторитарната личност [9]. Според авторите национализмът е силно свързан с етноцентризма, което е израз на авторитаризъм, възприеман като личностен дефект. Освен това изпитваните индивидуални предразсъдъци към конкретни други групи, различни от собствената, изграждат личностен профил. Именно поради тази причина е желателно предразсъдъците да се разглеждат като свързано понятие с етноцентризма. Като реакция на проведено изследване Олпорт [10] предупреждава своите читатели да бъдат внимателни при анализиране на въведените понятия. Според него тъй като корелацията между изпитваната ненавист към евреи, цветнокожи и представители на други малцинствени групи и проявения патриотизъм е доста висока (≥ 0.69) не означава, че всички предразсъдъци могат да се

обяснят с индивидуалната личностова структура. В проведени емпирични изследвания се установява, че етноцентризмът е свързан с изпитваната степен на хомофобия [6] и расизъм [11] от изследваните лица.

Друга критика, отправена от Олпорт [10] е, че авторите [9] насочват своето внимание към личностни предиктори на етноцентризма вместо да анализират симбиотичната му връзка с личностните характеристики. Установява се, че чертите на личността са свързани с етноцентризма (например авторитаризъм, [9,10]; агресия, [12]; догматизъм, [13]; морал, [10, 14]; нарцисизъм, [15]; национализъм, [10, 16]).

Според съвременната научна гледна точка [17,18] преживяваният етноцентризмът от всеки човек може да се разположи в континуум от слабо изразен до силно изразен, т. е. всяка личност е етноцентрична в известна степен. В този смисъл *етноцентризмът за групите* е това, което представлява *егоцентризмът за конкретната личност* [19].

Хората с етноцентрични ориентации поддържат ригидни нагласи и поведение към собствената група, които се различават от нагласите и поведението им към другите групи [20,21]. Те възприемат членовете на собствената група като превъзхождащи членовете на другите групи. Поведенчески те поддържат взаимоотношения на коопериране и сътрудничество със собствената група, а се конкурират и дори се противопоставят на представителите на другите групи. Въпреки че егоцентризмът се възприема по правило като негативна тенденция, в научната литература понятието се свързва с оценяване на собствената група, с проява на солидарност, конформност, сътрудничество, преданост и ефективност. Етноцентризмът, обаче, разбран като ригидна нагласа към собствената група, се причислява към т. нар. „повърхностни причини” за реакция към чужденци [22].

Учените признават, че някои елементи от етноцентризма е възможно да изпълняват важни функции в случаите, когато собствената група на принадлежност е заплашена или атакувана [20]. Патриотизмът и желанието за саможертва са важни позитивни елементи, които показват предаността към нея и засилват груповия морал, солидарност и сплотеност. От друга страна обаче преживяването на крайни чувства на патриотизъм е

възможно да доведе и да провокира пренебрегване на културните вярвания на другите групи като различни, странни и дори погрешни.

Сред предложените научни анализи на етноцентризма се отличава този, който го разглежда като *позитивен, негативен и крайно негативен* [23]. Твърди се, че етноцентризмът основно е *описателен*, а не задължително подценяващ и негативен. От единия край на континуума, в който е разположен (например слабо изразен етноцентризм), е възможно той да изпълнява изключително значими функции, когато групата на принадлежност е заплашена или подложена на реална атака, той осигурява групова идентичност на личността. Нивото на етноцентризм в случая изгражда основата на патриотизма и показва желанието и жертвоготовността в името на собствената група на принадлежност. От другия край на континуума (например ясно изразен етноцентризм) е разположена тенденцията хората да го възприемат като единствено правилен, а той може да е опасен и да води до патологични форми и размери, които се изразяват в предразсъдъци, дискриминация, конфликти и дори етническо почистване. Хората с високи нива на етноцентризм възприемат представителите на другите култури и/ или етнически групи през своята културна гледна точка. Собствената култура е стандарт, по който хората от другите култури са оценявани. Повечето отклонения от него се възприемат в негативна светлина и се използват за оправдание на отредената им по-ниска позиция от тях.

Установява се, че наличието на високи нива на етноцентризм оказват негативно влияние върху интеркултурното общуване между представители на различни култури [8,24]. Според авторите хора с високи нива на разглежданото понятие проявяват предпочитания към *интракултурно взаимодействие* (в рамките на собствената култура) и избягват общуване с непознати от други култури. Нещо повече, тъй като хората с високи нива на етноцентризм възприемат себе си като превъзхождащи представителите на други култури, те са слабо или немотивирани да общуват ефективно с тях, по правило не се стремят или са слабо мотивирани да намалят неопределеността във взаимоотношенията между хората от различни култури. Освен това етноцентризмът действа като филтър при възприемане както на вербалните и невербалните послания, така и при възприемане на техния

източник [25, 20]. Именно затова, когато хора с високи нива на етноцентризъм са част от интеркултурното общуване могат да очакват по-малко позитивни резултати от него и намаляване на неопределеността до контролируеми размери. Става ясно, че колективната самооценка е свързана с членството в собствената група и се отразява на общуването с непознати [26]. Етноцентризмът акцентира на разглеждания процес, особено, когато първоначалните срещи с непознати членове на други групи и/ или култури (*комуникацията е интеркултурна*) в противовес на непознати членове от собствената група и/ или култура (*комуникацията е интракултурна*). Това е възможно да провокира засилване на неопределеността в отношенията по време на интеркултурни срещи между представители на различни култури.

Според проведени изследвания етноцентризмът е универсален и е въплътен в рамките на системи за общуване и различни ценностни ориентации в различни култури [8,27]. Цялостният процес за развитие на етноцентрични нагласи е по правило несъзнателен и често започва в детството [28], паралелно с развитие на културната или расовата идентичност. Децата преминават през различни стадии на развитие на расова идентичност, които също могат да се прилагат и спрямо културната идентичност [29]. През *първия* *стадии* е налице липса на социално осъзнаване и детето не идентифицира расовите различия в света. *Вторият* *стадии* е на приемане на расовите различия, когато те вече се идентифицират, но детето продължава да вярва, че всички хора са равни. През *последния* *стадии* от модела [29] се анализира процесът как хората започват да трупат знания за различните култури и дори се чувстват обвързани с изграждането на своята идентичност, която се основава не само на раса или култура.

Въпреки че расовата е много различна от културната идентичност, двете понятия отразяват натрупания опит по време на развитие на личността. Те включват социализационни процеси като образование, възпитание и натрупан известен житейски опит с цел избягване на расизма и ограничено възприемане на членовете на собствената група. Някои училища и трудови организации признават значението на културата и са разработили учебен материал за преодоляване на етническите стереотипи

и измерване на постигнатите резултати от подобни педагогически дейности.

Етноцентризмът се основава на широко разпространено, често срещано и ригидно разграничаване на собствената от другите групи [30], което включва стереотипизиране, негативни и враждебни нагласи за членовете на други групи, стереотипизирани позитивни образи и нагласи на подчинение спрямо собствената група и йерархична, авторитарна гледна точка за взаимодействието, в което собствената група е права и доминира, а членовете на другите групи са в подчинена позиция. Като се основава на връзката на етноцентризма с предразсъдъците и стереотипите се разработва и апробира научно-изследователска програма [9] за преодоляване на антисемитизма, фашизма и „антидемократичната” личност. Според авторите предразсъдъците са част от по-голяма схема на личността и затова те разработват скала за общо измерване на етноцентризма, която включва анализ на негативните нагласи на изследваните лица за различни етнически групи. За своето време скалата представлява важен инструмент, който показва как нагласите към различни малцинствени групи и патриотизмът са част от етноцентризма.

Освен, че правят теоретичен анализ на разглежданото понятие, авторите отделят доста време и енергия за конструиране и валидизиране на скали за измерване на етноцентризм т. нар. Е скала [9]. Тя включва въпроси (айтеми) във формат на Ликерт, насочени към евреи, цветнокожи и представители на други малцинствени групи и които измерват нивото на патриотизма на изследваните лица. За съжаление обаче Е скалата е остаряла и неприложима в съвременната наука. За отбелязване е и фактът, че като цяло с нея има проведени ограничен брой емпирични изследвания.

Като друг **метод за изследване на етноцентрични нагласи** в научната литература се посочва т. нар. Скала за генерализиран етноцентризм (Gene) [17, 28, 20].

В научната литература сред **начините за борба** с ограниченията в интеркултурното знание и етноцентричните нагласи е разработването на специфично интеркултурно учебно съдържание на дисциплини в училище и в университета. За отбелязване е предположението на някои изследовате-

ли, че до 2020 г. 46 % от студентите в САЩ ще бъдат цветнокожи, включително от семейства с нисък доход, в неравностойно положение и студенти, които не говорят английски като първи майчин език [31]. Безспорен факт е необходимостта в бъдещия професионален и личен живот да се развива разбиране и интеркултурна чувствителност [3, 32, 4] и да се редуцират етноцентричните нагласи.

Тъй като изследванията в психологията анализират поведението, мислите и емоциите на хората, при разбиране на предизвикателствата, предявени от етническото разнообразие е необходимо проява на искреност и ентузиазъм. Изследователите са на мнение, че няма друга научна област, която по-добре от психологията да е подготвена при среща с предизвикателствата на културното разнообразие [33].

Към преподавателите на психологически дисциплини за утвърждаване на етническото и културното разнообразие се отправят следните съвети [34]. Необходимо е те да отчитат: 1) отношението на подрастващите към разнообразието, 2) различната степен на развитие на тяхната етническа и/или културна идентичност, 3) личните им страхове и 4) емоциите, които провокира придобиването на ново знание, което се разминава със собствените им ценностни ориентации.

За учителите е важно да служат за позитивен ролеви модел в своя опит да редуцират предразсъдъците на своите ученици [35]. Необходимо е да вярват в преподавания от тях материал и да подкрепят децата в развитието им на абстрактно и гъвкаво мислене като представят различни културни практики и вярвания, които им помагат да намалят своите негативни нагласи към етническото разнообразие.

Емпирично е изследвано влиянието, което оказват учебни дисциплини, посветени на етническото разнообразие и постигнатите резултати след провеждането им. При деца, посещаващи подобни часове са измерени по-ниски нива на расизъм и по-ясно изразена междугрупова толерантност в сравнение с другите, които не са ги посещавали [36].

Установява се, че настъпилите промени в нивото на предразсъдъци не са свързани с получената оценка по дисциплината, а със степента на

обвързаност с преподавания материал [37] и с нивото на изследваните лица на включеност в дисциплината.

Според друго проведено изследване [37] при посещаващите подобни часове е установено намаляване на нивото на изпитвания расизъм, сексизъм и негативни хомосексуални нагласи след приключване на дисциплината „Психология на предразсъдъците”. Подобни дисциплини променят възприятието на расизма в подрастващите, преживяването на расова вина и, следователно, водят до тяхното намаляване [38, 39, 40].

Установено е, че *интеркултурните симулации* също помагат на децата да натрупат знания за различните култури, развиват разбирането им за културно разнообразие и уменията им за анализ на приликите и разликите между представителите на различни национални групи [41, 42, 43].

Ако някои ролеви игри и симулации са общи, то други са насочени към специфичните аспекти на културното разнообразие. Разработени са, например, учебни упражнения, свързани с процеса на акултурация [44]. Според участниците в програмата тя им помага в разбирането за него и в развитието на емпатия към хора, които се приспособяват към нова култура. Интеркултурните симулации могат да са полезни на хора, които са в процес на индивидуална подготовка за съветници, педагози, социални работници и всяка професия, в която са налице интеркултурни отношения между хората, които я упражняват [45, 46]. Аналогично се установява, че интеркултурната педагогика и психологически дисциплини, свързани с позитивна оценка на етническото разнообразие, са ефективни при намаляване на предразсъдъците на съветници и педагози [47,48].

Налице са различия в нивата на преживения етноцентризъм от ученици от Япония и САЩ. Става ясно, че културните различия и процесът на социализация са важни фактори, които го предопределят. Освен това етноцентричната гледна точка не е стандартна и универсална за членовете на всички култури [8].

В заключение, България е част от европейската мозайка от различни култури. Етническото разнообразие е явление, което е съществувало и ще продължава да съществува в бъдеще, независимо дали обществото го прие-

ма или не, независимо дали е съгласно или не, независимо от нагласите към него. Последствията от този неизбежен факт могат да се променят чрез нагласата, която обществото възприема спрямо него. Предполага се, че конфликтите в бъдеще ще бъдат предопределени повече от културни фактори отколкото от икономически и идеологически [49]. Ако над всичко се постави човекът като ценност независимо от неговата етническа, религиозна или езикова принадлежност, разнообразието не би представлявало заплаха за благосъстоянието на обществото, а прекрасна възможност за непрекъснатото му обогатяване[50].

ЛИТЕРАТУРА

1. Sumner, W. G. (1906). *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Boston, MA: Ginn and Company.
2. Klopff, D. (1998). *Intercultural communication: The fundamentals of intercultural communication* (4th edn). Englewood, CO: Morton.
3. Bennett, M. (2004). Becoming interculturally competent. In J. Wurtzel (Ed.), *Toward multiculturalism: A reader in multicultural education* (2nd ed.) (pp. 62-77). Newton, MA: Intercultural Resource Corporation.
4. Ганева, З. (2015). Основни стадии в развитието интеркултурна чувствителност, *Българско списание за образование*, бр. 1, 7-69.
5. Nanda, S., & Warms, R. (1998). *Cultural anthropology* (6th ed). Belmont, CA: Wadsworth.
6. Wrench, J., & McCroskey, J. (2003). A communibiological explanation of ethnocentrism and homophobia. *Communication Research Reports*, 20, 24-33.
7. Lin, Y., & Rancer, A. (2003). Sex difference in intercultural communication apprehension, ethnocentrism, and intercultural willingness to communicate. *Psychological Reports*, 92, 195-200.
8. Neuliep, J., Chadoir, M., & McCroskey, J. (2001). A cross-cultural comparison of ethnocentrism among Japanese and United States College students. *Communication Research Reports*, 18, 137-146.
9. Adorno, T., Frenkel-Brunswik, K., Levinson, D., & Sanford, R. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
10. Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

11. Raden, D. (2003). Ingroup bias, classic ethnocentrism, and non-ethnocentrism among American whites. *Political Psychology*, 24, 803-828.
12. Wrench, J. (2001). *Intercultural communication: Power in context*. Acton, MA: Tapestry Press.
13. Brusckhe, J., & Gartner, C. (1993). Student ethnocentrism, dogmatism, and motivation: A study of BAFA BAFA. *Simulation & Gaming*, 24, 9-21.
14. Van Izendoorn, M. (1990). The relations of moral judgment to authoritarianism, sexism, ethnocentrism, and concern about nuclear war. *Journal of Moral Education*, 19, 38-48.
15. Bizumic, B., & Duckitt, J. (2003). Narcissism and ethnocentrism: A study. *Australian Journal of Psychology*, 55, 33.
16. Eisinga, R., & Felling, A. (1990). Religious belief, church involvement, and ethnocentrism in the Netherlands. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 54-75.
17. Neuliep, J. (2002). Assessing the reliability and validity of the generalized ethnocentrism scale. *Journal of Intercultural Communication Research*, 31, 210-216.
18. Neuliep, J. (2010). *A contemporary conceptualization of ethnocentrism*. In M. B. Hinner (Ed.), *Freiberger Beitrage: A forum for general and intercultural business communication* (pp. 7-21). Bern, Germany: Peter Lang.
19. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
20. Neuliep, J., & McCroskey, J. (1997a). The development of a US and generalized ethnocentrism scale. *Communication Research Reports*, 14, 385-398.
21. Neuliep, J., & McCroskey, J. (1997b). The development of intercultural and interethnic communication apprehension scales. *Communication Research Reports*, 14, 145-156.
22. Sharma, S., Shimp, T., & Shin, J. (1995). Consumer ethnocentrism: A test of antecedents and moderators. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 23, 26-28.
23. Samovar, L., Porter, R., & McDaniel, E. (2007). *Communication between cultures* (6th ed.). Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
24. Gudykunst, W., & Kim, Y. (2004). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication*. New York, NY: McGraw-Hill.
25. Gudykunst, W. (1997). Cultural variability in communication: An introduction. *Communication Research*, 24, 327-348.
26. Gudykunst, W. (2005). An anxiety/uncertainty management (AUM) theory of effective communication: Making the mesh of the net finer. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication* (pp. 281-322). Thousand Oaks, CA: Sage.
27. Neuliep, J. (2003). *Intercultural communication: a contextual approach*, 2nd ed. Boston: Houghton-Mifflin.

28. Neuliep, J., Hintz, S., & McCroskey, J. (2005). The influence of ethnocentrism in organizational contexts: Perceptions of interviewee and managerial attractiveness, credibility, and effectiveness. *Communication Quarterly*, 53, 41-56.
29. Hardiman, R. (1982). *White identity development: a process oriented model for describing the racial consciousness of White Americans*. Dissertation Abstracts International (University Microfilms no. 82-10330), 43, 104A.
30. Levinson D. (1950). Politico-economic ideology and group memberships in relation to ethnocentrism. In: T.W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D.J. Levinson, & R.N. Sanford, (Eds). *The authoritarian personality* (pp. 151-221). New York: Harper & Row.
31. Seurkamp, M. (2007). Changing student demographics. *University Business*, 10(10), 47-48.
32. Ганева, З. (2009). *Развитие на етнически стереотипи през детска възраст* (въведение от акад. М. Барет). София, Валдекс. doi :10.13140/2.1.4149.6643
33. Matsumoto, D, & Juang, L. (2008). *Culture and psychology* (4th ed.). Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
34. Gloria, A., Rieckmann T., & Rush J., (2000). Issues and recommendations for teaching an ethnic/culture-based course. *Teaching of Psychology*, 27(2): 102-107.
35. Titus, D. (1998). *Teaching tolerance and appreciation for diversity: applying the research on prejudice reduction*. Paper presented at the annual meeting of the Association for the Supervision and Curriculum Development, San Antonio, TX.
36. Hogan, D, & Mallott, M. (2005). Changing racial prejudice through diversity education. *Journal of College Student Development*, 46(2), 115-125.
37. Pettijohn, T., & Walzer, A. (2008). Reducing racism, sexism, and homophobia in college students by completing a psychology of prejudice course. *College Student Journal*, 42(2): 459-468.
38. Kernahan, C, & Davis, T. (2007). Changing perspective: how learning about racism influences student awareness and emotion. *Teaching of Psychology*, 34(1), 49-52.
39. Case, K. (2007). Raising white privilege awareness and reducing racial prejudice: assessing diversity course effectiveness. *Teaching of Psychology*, 34(4): 231-235.
40. Hull, D. (2001). Teaching students about international psychology. *Teaching of Psychology*, 28(1), 29-32.
41. Inglis, S., Sammon, S., Justice, C., Cuneo, C., Miller, S., Rice, J., Roy, D., & Warry, W. (2004). Cross-cultural simulation to advance student inquiry. *Simulation & Gaming: An International Journal of Theory, Practice and Research*, 35(4), 476-487.

42. Smith, G., & Eggleston, T. (2003). Examining cross-cultural diversity in psychology classes: around the world in 15 weeks. *Teaching of Psychology*, 30(1), 54-55.
43. Thiagarajan S. (2006). *BARNGA: a simulation game on cultural clashes*. Boston: Intercultural Press.
44. Tomcho, T., & Foels R. (2002). Teaching acculturation: developing multiple "cultures" in the classroom and role-playing the acculturation process. *Teaching of Psychology*, 29(3), 226-229.
45. Cushner, K. (1987). Teaching cross cultural psychology: providing the missing link. *Teaching of Psychology*, 14(4): 220-225.
46. Cushner, K. (1989). Assessing the impact of a culture-general assimilator. *International Journal of Intercultural Relations*, 13(2): 125-46.
47. Kiselica, M., Maben, P, & Locke, D. (1999). Do multicultural education and diversity appreciation training reduce prejudice among counseling trainees? *Journal of Mental Health Counseling*, 21, 240-254.
48. Rogers M., Hoffman, M., & Wade, J. (1998). Notable multicultural training in APA-approved counseling psychology and school psychology programs. *Cultural Diversity and Mental Health*, 4(3), 212-226.
49. Patino, J. (2000). Educar para vivir juntos. In: *La educación y los valores*, Cortina, A. (Coord.), Rógar, Madrid.
50. Ganeva, Z. (2015). Study of ethnic stereotype of young Bulgarians. *Bulgarian Journal of Science and Education Policy*, 9(1), 46-65.

Зорница Ганева

доцент, д-р, СУ „Св. Климент Охридски”,
Факултет по педагогика, София